

ФУНКЦІОНУВАННЯ КООПЕРАЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ЕТНІЧНИЙ ВИМІР

Для більш детального розгляду питання міжетнічних відносин нами пропонується розгляд кредитної кооперації на Півдні України на початку ХХ століття. Поліетнічний склад регіону широко був представлений в кооперативах українцями, росіянами, молдаванами, євреями та ін. Ця поліетнічність набула особливої гостроти за умов розгортання українського та російського державотворення, представленого в означений час різними режимами, що дозволяє простежити не тільки динаміку процесів, а і окреслити ключові тенденції та побачити гносеологію процесу. Для цього ми пропонуємо до розгляду три епізоди життя кооператорів Півдня.

Перший епізод пов'язаний з періодом сприяння царизмом розвитку кооперації в середовищі хліборобського населення для стимуляції поступової трансформації селянства з його напівнатуральним господарством у товаровиробника фермерського типу. Проте цей процес супроводжувався надзвичайною тенденцією. Виявлялася вона в тому, що чиновники місцевої адміністрації ставилися до кооперації підозріло, вбачаючи в ній певну загрозу. Головною причиною була боротьба, яку вело міністерство внутрішніх справ за лідерство у керівництві кооперативним рухом. І хоча все керівництво кредитною кооперацією здійснювало міністерство фінансів через комітети у справах дрібного кредиту та відділення державного банку, МВС продовжувало контролювати товариства, зокрема складалися списки керівництва [1]. Робилося це для того, щоб запобігти впливу на кооперацію небажаних елементів. Адже в особі кооперативів селянство отримало організацію, яка об'єднувала значну їх чисельність на якісно новому рівні. Нові організації, на думку Туган-Барановського, можна було прирівняти до партій чи профспілок [2], а саме такої форми організації царизм не бажав для селянства, бо воно, як і раніше, являло для нього загрозу.

Особливо побоювалися проникнення в кооперативи єврейства. З одного боку воно мало різноплановий (комерційно-фінансовий та політично-ідеологічний) зв'язок з закордонними діаспорами, з іншого, представляло потужний фінансово-комерційний сегмент Російського ринку і було постачальником революційного компоненту до лав різних партій соціалістичного спрямування. Вихід цих сил через кооперацію до широкого селянського загалу та доручення до державних коштів, якими фінансувалася кооперація було небажаним.

Саме тому в травні 1905 р. Одеський градоначальник виступив з ініціативою внесення до статуту Молдаванського ощадно-позичкового товариства м. Одеси змін, за якими діяльність товариства знаходилася під контролем місцевої адміністрації. Для цього пропонувалися положення, за якими всі обговорення на зборах велися тільки з питань, визначених статутом; товариство повинно кожного разу доповідати порядок денний начальнику місцевої поліції, а градоначальник мав право припинити діяльність товариства та його установ в адміністративному порядку без рішення суду. У запропонованих змінах також вводилося положення, за яким правління і рада товариства не могла складатися більше як на третину з представників іудейського віросповідання незалежно від їх кількості в товариствах, а введення до органів управління з кандидатів здійснювалося б тільки за умов заміни на одновірця для єврейської національності. У цілому зміни було спрямовано на надання переваги православним. У відповіді міністерства фінансів повідомлялося, що питання про товариства в зоні єврейського проживання буде розглядатися окремо, а поки що жодні обмеження для товариств такого типу вводити не дозволялося. Всі вільні кошти товариство повинне було тримати в банку, або в державних ощадних касах чи розмістити їх в цінних паперах [3]. Можливо, такий підхід міністерства був викликаний загальним ставленням до товариств з несільськогосподарським складом. Так, у 1908 р. було відхилено прохання про відкриття ощадно-позичкового товариства в єврейській колонії Добрій Херсонського повіту у зв'язку з тим, що в його складі були тільки

торговці, що суперечило ст. 1 положення про установи дрібного кредиту, а також циркуляру Управління за №76 [4].

Наступний епізод пов'язаний з національним протистоянням, що виникло в умовах будівництва Української державності. Нові етнополітичні конструкції, що поставали в умовах революційних виборювань сприяли загостренню стосунків у лавах кооператорів і безперечно вплинули на кооперацію, втягуючи її до цієї конфронтації. 28-30 червня 1917 р. за пропозицією депутатів Центральної Ради в Одесі планувалося провести Український національний з'їзд Херсонської губернії з питань сучасного політичного стану України і Росії та їх майбутніх форм організації [5].

У лавах самих кооператорів на той час не було єдності. Підтримуючи боротьбу українців за національні права, Херсонська кредитспілка в ході наради уповноважених 14 серпня прийняла резолюцію за пропозицією І. Челюка. У ній висловлювався протест проти вилучення з України Херсонської, Катеринославської та Харківської губерній, а також материкових повітів Таврійської, закликалося до єднання кооперативних сил навколо Центральної Ради в її боротьбі за автономію України в складі федерації [6].

Політично-національні орієнтації діячів кооперації Півдня були привнесені в безпосередню діяльність кооперативних установ, а прискорена українізація викликала загострення стосунків. 3-4 грудня 1917 р. в Одесі відбувся обласний кооперативний з'їзд, на якому було представлено спілки Херсонської, Бессарабської, Подільської, Катеринославської та Таврійської губерній. На з'їзді було утворено Одеську раду обласних кооперативних з'їздів (ОРОКЗ) [7]. Цю акцію, ініціатором якої була Одеська кредитспілка, кооператори Херсонської спілки кредитних кооперативів розцінили як спробу об'єднати кооперацію Півдня під "прапором Новоросії". У своєму зверненні керівництво спілки заявило, що ідейним і політичним центром в Україні є Київ, який робить все необхідне для розвитку кооперації, тому Херсонщина повинна орієнтуватися саме на нього і не може бути відірваною від України [8].

Спираючись на рішення губернського з'їзду в Херсоні представників повітів, волостей, земств, земельних комітетів, рад і міської самоуправи 2 грудня 1917 р. про те, що Херсонська губернія є невіддільною частиною УНР, Херсонські кооператори розцінили акцію Одеської кредитспілки як намір “ворогів українського народу роз'єднати українську кооперативну сім'ю” [9]. На самому обласному з'їзді в Одесі була прийнята резолюція, в якій визнавалася зверхність Центральної Ради [10], зазначалося, що створення ОРОКЗ не суперечить утворенню “крайових” установ, як вони називали кооперативні центри у Києві, і до того ж констатувалося, що у самій Одеській обласній раді більшість становлять українці Херсонської губернії [11]. Проте ці аргументи не згасили полум'я протистояння.

Третій епізод пов'язаний з проблемами міжетнічного протистояння на тлі міждержавних конфліктів відбувся у 1918 р. За умов панування в Україні режиму гетьмана П. Скоропадського, а на теренах Росії гострого протистояння білогвардійського та радянсько-більшовицького рухів які, в свою чергу, по різному ставилися до України.

Значне місце в діяльності кредитної кооперації займали Московський народний та Український народний кооперативний банки (МНБ, УНКБ). З утворенням Української держави змінилися й пріоритети в кооперації. Так, у 1918 р. Олександрійська спілка вирішила утриматися від придбання акцій МНБ і витрати 30.000 крб. на акції УНКБ [12]. На ці ж цілі Миколаївська кредитспілка також витратила 2,5 тис. [13] У цілому спілки сприяли розповсюдженню акцій УНКБ [14]. В Одесі при кредитспілці в січні навіть було відкрито комісіонерство Українського народного кооперативного банку [15]. Проте вимогою спілки була умова, що банк не повинен надавати ставки з внесків більші, ніж в Одеській кредитспілці. Таку позицію можна пояснити тільки бажанням кредитної кооперації на місцях зберегти за собою фінансовий пріоритет, адже УНКБ, як колись МНБ, намагався встановити зверхність в фінансовій діяльності кооперації України [16].

З цього приводу покажемо є факт відкриття в Одесі в серпні 1918 р. відділення МНБ. Мотивація цієї акції з боку прибічників Московського народного банку полягала в необхідності збереження єдності кооперації незалежно від тих політичних змін, які відбулися в Росії [17]. Обговорення цього питання відбулося 29 серпня на загальних зборах Одеської ради обласних кооперативних з'їздів (ОРОКЗ) [18]. Присутні на них представники кооперативних об'єднань розділилися на два табори. Лідерами першого були М. Шушара (УНКБ) і М. Левитський (Дніпроспілка). Вони виступили проти відкриття відділення МНБ. Останній пояснював це тим, що банк не тільки не дає гроші кооперативам, а навпаки – викачує їх. Його підтримав представник Харківської спілки Горбань, який запевняв, що МНБ винен багатьом кооперативам України і не може оплатити свої борги: не він фінансує кооперативи України, – казав він, – а вони фінансують його.

Противників МНБ турбувало також те, що із створенням відділення місцевий ринок буде наповнений російськими грошовими знаками, або ж навпаки – відділення взагалі не будуть отримувати кошти з центру. М. Левитський висунув умову, що МНБ зможе проводити свою роботу в Україні тільки після того, як надасть свою фінансову програму, розроблену спільно з українськими центральними кооперативами. Він також відзначив, що збереження єдності кооперації можливе тільки при делікатному ставленні банку до української кооперації з урахуванням факту самоврядування України [19].

Протилежна сторона виступила за негайне створення відділення Московського народного банку – “однієї з перших установ, що відкрила дорогу кооперації на світовий ринок”. Доцільність цієї акції вони мотивували тим, що авторитет МНБ дозволить залучити значну кількість приватних коштів, крім того, всі вони будуть залишатися на місцях і не потрапляти до центру. Опоненти звинувачували також проукраїнськи налаштованих кооператорів у тому, що вони, активно виступаючи проти МНБ, зовсім не помічають діяльності в Одесі приватних банків як Росії, так і Австрії, Німеччини, Угорщини. Таку позицію опоненти розцінили як “сприяння міжнародному капіталу” [20].

Намагаючись примирити сторони, І. Керножицький висловив бажання, щоб уряд України проводив таку фінансово-економічну політику, за якою українській кооперації не довелось боятися великоросійських грошей так, як вона не боїться австрійських, американських та інших. Проте, незважаючи на неодноразові заклики голови розглядати питання з суто економіко-фінансового боку, суперечка набувала політичної гостроти. Так, проукраїнськи налаштована частина кооператорів запропонувала резолюцію, за якою МНБ треба було вважати установою, що небажана в Україні. За неї проголосували М. Шушара – член ОРОКЗ та представник УНКБ, М. Левитський – представник Дніпроспілки, а також представники Миколаївської кредитспілки й Одеської споживспілки. Проти проголосувало 7 представників – І. Керножицький від Одеської ради обласних кооперативних з'їздів, Центроспілки, Одеської робітничої спілки споживчих товариств, Південно-Бессарабської кредитспілки, Одеської кредитспілки, Одеської обласної спілки споживчих товариств, Голтянської споживспілки.

Резолюція представника Московського народного банку О.Ф.Висоцького зустріла сильний опір з боку М. Шушари, який заявив, що взагалі не буде брати участі в голосуванні за резолюцію, в якій навмисне обминається питання про визнання Української держави [21]. Зрештою було вироблено резолюцію, що задовольнила обидві сторони. За цією резолюцією відділення в Одесі створювалося в інтересах місцевої кооперації. Місцевим спілкам надавалося право участі в діяльності відділення на такому рівні, який гарантував би повний контроль над ним. У резолюції також відзначалося, що відділення МНБ буде служити єдності кооперації, що існувала до політичних подій останнього часу, і забезпечуватиме взаємостосунки місцевих кооперативних об'єднань із загальноросійськими [22].

Без сумніву, на загострення суперечки і на надання їй політичної забарвленості вплинули революційні події. Також на протистояння вплинула і позиція МНБ відносно української кооперації, яка базувалася на традиційному негативному ставленні цієї установи до самостійності регіонів, та позиція УНКБ

який теж прагнув посісти місце центральної установи української кооперації, підм'явши під себе регіональні центри.

Всі викладені вище події чітко свідчать про те як надзвичайно легко за політизованість звичайних економічно-організаційних питань на тлі поліетнічного простору може перерости у міжнаціональну конфронтацію яка здатна зруйнувати будь які традиції і сталі системи. Розглянутий досвід кооперації дозволяє зробити нам простий висновок, що національна ідея це комплекс прагнень і вподобань населення регіонів і тільки за такої конструкції етнополітична система здатна гармонійно існувати.

Література:

1. Хижняков В.В. Кооперация после революции. – М., 1917. – С. 1-3.
2. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. – М., 1916. – С. 324.
3. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 2, оп. 1, спр. 3195, арк. 1-4, 18.
4. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. 53, оп. 1, спр. 4, арк. 336.
5. ДАОО, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 111, арк. 118.
6. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. 196, оп. 1, спр. 36, арк. 89.
7. Южный кооператор. – 1918. – №1. – С. 24.
8. ДАХО, ф. 196, оп. 1, спр. 36, арк. 100.
9. Там же, арк. 101.
10. Южный кооператор. – 1917. – №22-24. – С. 491-492.
11. Южный кооператор. – 1918. – №1. – С. 25.
12. Державний архів Кіровоградської області, ф. 7, оп. 1, спр. 269, арк. 222.
13. ДАМО, ф. 54, оп. 1, спр. 2, арк. 65.
14. ДАОО, ф. Р-5182, оп. 1, спр. 1, арк. 56.
15. Там же, арк. 116-117.
16. Постанова II надзвичайних загальних зборів акціонерів УНКБ 12-14 липня 1918 р. За: ДАМО, ф. Р-345, оп. 1, спр. 27, арк. 21.
17. ДАОО, ф. Р-5182, оп. 1, спр. 1, арк. 122.
18. ДАМО, ф. 54, оп. 1, спр. 12, арк. 13, 16.
19. Там же, арк. 17-18.
20. Там же, арк. 18.
21. Там же, арк. 19.
22. Там же, арк. 18-19.